

A NEMZETISÉG FOGALMA

A sokoldalúságra törekvés és a teljesség-igény, mely szocialista társadalmunk építésének jelenlegi tartalmát alapvetően meghatározza, mindinkább áthatja a szociológiai kutatásokat is, új dimenziók, eddig fel nem térképezett területek és viszonyrendszerek felé irányítva a tudományos érdeklődést. Ez, valamint az időszerűség sajátos, a konkrét mindennapi tevékenységben is megragadható tényezői magyarázzák a nemzetiségi problematikára irányuló figyelem megnövekedését.

A valóságot az eszmény nevében szüntelenül ostromló és állandóan előbbrevivő pártpolitika nyújtotta perspektívák szelleme szerint munkálkodó szociológiánk eljutott az ország etnikai-demográfiai összetételével, a román nemzet és az együttélő nemzetiségek strukturális és egymás közti viszonyaival, a nemzetiségi lét anyagi, tudati és alakzati jellemzőivel kapcsolatos kérdésekhez, felmérte azok jelentőségét, s első következtetésként megfogalmazta tanulmányozásuk kiszélesítésének és szakdiszciplinai szintre emelésének szükségességét. A szükségesség megállapítása látványosan még nem nagy eredmény, hisz lényegében csak egy társadalmi elvárás egyszerű tudomásulvételét, illetve egy objektív adottság immanenciájából kisugárzó kíváncsiságot egyszerű rögzítést jelent. De tekintetbe kell vennünk, hogy a tudományos kutatásban minden probléma-meghatározás szerves logikai tartozékként magában hordozza a kutatómunka megfelelő irányú felerősödésének bizonyosságát is. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy jelen esetben nem pusztán egy, a szociológia elméleti és tematikai expanziója révén előállt kérdéstről van szó, hanem egész szocialista fejlődésünk szempontjából alapvető fontosságú problémáról.

Amint azt pártunk főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának márciusi plenáris ülésén hangsúlyozta, a hazánkban élő különböző nemzetiségű dolgozókat szilárd szocialista egységbe integráló tényezők behatóbb megismerésének, valamint az egyes etnikai-történelmi közösségekre jellemző sajátos profiljegyek, sajátos fejlődésvonalak tudományos feltárásának határozott gyakorlati-politikai jelentősége van. A jelzett szükségesség-megállapítást ez a tény rendkívül nyomatékosá teszi, de anticipálódik benne az a fellendülés is, amely a nemzetiségi közösségek problémáit pásztázó szociológiai-társadalomtudományi kutatásokban minden bizonnyal bekövetkezik.

Ahhoz, hogy szociológiánk sikerrel oldhassa meg a különböző etnikai-történelmi közösségek együttéléséből adódó elméleti kérdéseket, s maradéktalanul betölthesse a nemzeti-nemzetiségi viszonyok tanulmányozása terén ráháruló feladatokat, számottevően gazdagítania kell fogalmi kifejezőeszközeit. Az empirikus élettények és a rejtettebb társadalmi valóságtartalmak elméleti általánosítására, valamint a történelmi materializmus nemzet-konceptiójára és a nemzeti kérdés megoldásának marxi—lenini princípiumaira támaszkodva szociológiánknak ki kell dolgoznia egy

olyan fogalomrendszert, melynek segítségével a modern tudományosság igényeinek megfelelően tudja visszatükrözni a társadalmi jelenségek nemzeti-nemzetiségi vonatkozásait, különös tekintettel a „kisebbségi“ népcsoportok rendkívül bonyolult szociál-ontológiai és közösségi státusára. Szükséges tisztáznunk mindenekelőtt a nemzetiség fogalmát, illetve e fogalom szociológiai értelmét-tartalmát, vagyis azokat az organikus jegyeket és jellemzőket, melyek a nemzetiséget mint specifikus etnikai-történelmi képződményt s a nemzetiségi létet mint különleges történelmi-társadalmi státusállapotot ismérvszerűen meghatározzák.

Feleletet kell adnunk arra a kérdésre, hogy szociológiai szempontból mi is tulajdonképpen a nemzetiség.

A nemzetiség fogalma tisztázásának elvi-elméleti jelentősége már néhány évvel ezelőtt felvetődött szociológiai irodalmunkban. Az 1913-ból származó sztálini nemzetdefiníció kritikai felülvizsgálatával s a nemzeteknek a jelenkori történelmi fejlődésben játszott szerepével kapcsolatban 1965-ben megindult elméleti vita az együttélő nemzetiségi közösségek fogalmi körülhatárolása tekintetében is számottevő törekvéseket hozott felszínre. Az eszmecsere során nyilvánvalóvá vált, hogy társadalmi valóságunk bonyolult viszonyrendszereit, szocialista előrehaladásunk dialektikáját csak úgy ragadhatjuk meg teljes összetettségükben, ha szociológiánk fogalomhálózatát a nemzeti-nemzetiségi problémák erőtereiből sarjadó jelenségek irányába is nagymértékben kiszélesítjük. Az Akadémia kiadójának gondozásában 1967-ben megjelent *Socialismul și progresul (A szocializmus és a haladás)* című tanulmánykötetben Elena Florea külön kiemelte az etnikum, nép és nemzetiség fogalmak pontos és körültekintő használatának fontosságát. Hangsúlyozta, hogy e fogalmak szociológiai kimunkálása révén nemcsak az általuk közvetlenül jelölt társadalmi-történelmi struktúráképződmények megértéséhez jutunk közelebb, hanem a voltaképpen nemzeti organizmusok lényegéhez is (*Cu privire la caracteristicile generale ale națiunii*). Egy másik tanulmánykötetben, melyet a Politikai Könyvkiadó jelentetett meg *Stat — națiune — progres social* címmel 1968-ban, Tudor Bugnariu már kísérletet tett arra is, hogy összegezze az együttélő nemzetiségek közösségi jellemzőit, és meghatározza objektív adottságaikat, melyek számukra az együttélésben is sajátos szociál-ontológiai státust biztosítanak (*Națiunea socialistă*).

Részben az említett vitával, részben a korszerű nemzetiségi önismeret megteremtésének ügyével összefüggésben a hazai magyar nyelvű szociológiai-társadalomtudományi szakirodalomban és publicisztikában is többször felmerült a nemzetiség fogalom tisztázásának és a hozzá kapcsolódó társadalmi-közösségi entitás sajátos minőségként való felmutatásának igénye. Számos cikket, tanulmányt idézhetnénk az utóbbi évek magyar nyelvű folyóiratanyagából, melyek ennek az igénynek a jegyében íródtak. Valamennyi szerző kiemelte azt a gondolatot, hogy a nemzeti-nemzetiségi viszonyok és velleltások feltérképezése terén az alanyi lüktetéstől áthatott állásfoglalások nem pótolhatják az objektív valóságvonatkozások szigorú rendjét kibontó tudományos elemzést, ez utóbbi pedig nem nélkülözheti a fogalmi koherenciát.

Jordáky Lajos a nemzetiségi történetírás feladatairól, valamint a nemzetiségi múlt és a nemzetiségi ma összefüggéseiből leszűrődő jelenségek interdiszciplináris megközelítést követelő kérdéseiről szólva, kimondottan is utalt a nemzetiség fogalma felfejtésének elsődrendű fontosságára. Hangsúlyozta, hogy a szociológiának feltétlenül vizsgálódásai homlokterébe kell állítania a nemzetiség, illetve a „nemzeti kisebbség“ fogalmát, s hasznosítva a történettudomány eredményeit is, meg kell világítania, miképpen kapcsolódik az a nemzet és az állam fogalmához (Legújabbkori történettudásunk néhány feladata. Korunk, 1970. 4). Gáll Ernő a két világháború közötti

romániai magyar szociológiai-társadalomtudományi műveltség pozitív értékű hagyományait boncolgatva, ugyancsak többször kitért a nemzetiség-fogalom tisztázásának s a nemzetiség-ismérvek világos elméleti kipontozásának jelentőségére (Társadalomtudomány és önismeret. Korunk, 1969. 6.; Társadalomtudományi hagyományaink és az önismeret. Korunk, 1969. 7). Mikó Imre a szabad nemzetiségi nyelvhasználat jogi vetületeit és vonatkozásait, valamint a nyelvi egység etnikai-közösségi struktúrárt teremtő erejét vizsgálva, a nemzetiség-fogalom tartalmi körülhatárolását már nemcsak deziderátumként fogalmazta meg, hanem Tudor Bugnariuhoz hasonlóan, ténylegesen is megkísérelte elmélyíteni (Nyelv és jog. Korunk, 1970. 9).

A nemzetiségi problematika tudományos igényű tanulmányozását szorgalmazó álláspontok és törekvések ezen egyöntetűsége, a román és magyar társadalomkutatók feladatértékeléseinek itt vázolt konzonanciája mögött általános katalizáló tényezőként a közös haza, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének oszthatatlan és egységbe tömörítő perspektívái, valamint pártunknak és államunknak dinamikus, demokratikus tartalmában szüntelenül mélyülő nemzetiségi politikája állanak. Az együttélésnek, az együttműködésnek s a történelmi-társadalmi fejlődéskövetelmények együttes érzékelésének és együttes vállalásának kézzelfogató kifejeződése ez. Ugyanakkor megmutatkozik benne a hazai társadalomtudományok alkotó szellemisége, tematikai fogékonysága és a marxizmus—leninizmus következetes elsajátításán alapuló elméleti fogékonysága.

Meggyőződésünk, hogy az elvi szilárdság és a gyakorlati tisztánlátás, a történeti szemlélet és a pártos magatartás szerves összefonódásának az a magasrendű példája, amely Nicolae Ceaușescu elvtársnak, pártunk főtitkárának és államtanácsunk elnökének a Magyar és a Német Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsai legutóbbi plenáris ülésein mondott beszédeiben öltött testet, újabban elemekkel fogja gazdagítani társadalomtudományi kutatásainknak ezeket az alapjellemvonásait.

*

A nemzetiség, illetve a „nemzeti kisebbség“ fogalma a társadalomtudományi fogalmak ama csoportjába tartozik, melyek polivalens jelentést hordoznak magukban, s ennél fogva egyaránt alkalmasak bizonyos valóságvonatkozások adekvát kifejezésére és bizonyos tényállapotok elködösítésére. A marxista szociológia fontos feladata, hogy világosan meghatározza az ilyen polivalens fogalmakhoz tapadó terminológiai értékeket, s ezzel elhárítsa a félreértések és a félremagyarázások lehetőségét. Ez természetesen nem könnyű feladat. Különösen nem könnyű egy olyan összetett fogalom esetében, mint a nemzetiség, melyet jelenleg nem csupán a köznyelvben, hanem a szociológiai irodalomban is sokszor zavaros és ellentmondásos értelemben használnak.

Megfigyelhető, hogy míg például a nemzetre vonatkozólag az általános társadalmi-ontológiai interpretációkban mutatkozó — gyakran nem jelentéktelen — nézetkülönbségek ellenére is kialakult egy eléggé határozott körvonalú fogalmi kép, addig a nemzetiség, illetve „nemzeti kisebbség“ kifejezést nem mindig kíséri a megfelelő valóságminőség tudatos tagolású képzelet. A szociológia és a társadalomtudományok mind ez ideig nem tanulmányozták kellőképpen a nemzetiségi népcsoportokat, s még kevésbé elemezték azokat a különleges történelmi, kulturális, és más természetű tényezőket, melyek a nemzetiségeknek az etnikai-társadalmi közösségformák fejlődésében elfoglalt sajátos helyét kijelölik. Így nyilvánvaló, hogy a szociológia fogalmi szintjén sem kristályosodhattak ki összefüggő vagy viszonylag koherens értelmi-logikai struktúrák.

Mindennek csak látszólag mond ellent az a tény, hogy a nemzetiségi problematikának és a „kisebbségi“ kérdésnek nagyon gazdag nemzetközi szakirodalma van. Az első világháború után, amikor új ütközéspontok és új problémaforrások jelentek meg Európa etnikai térképén, rendkívül megszorodott a „kisebbségi“ kérdést vizsgáló munkák száma. Rövid néhány év alatt a nemzetiségi kérdésnek is könyvtárra menő irodalma keletkezett. Ennek nagy része azonban jogtudományi jellegű volt, s mint ilyen a jogtudományra jellemző ténymegállapítás módszereivel, az adott korszakban hatályos kisebbségvédelmi egyezmények, illetve a gyakorlati jogvédelem szempontjából kutatta a nemzetiségi problematikát. A nemzetiségi és a tágabb értelemben vett „kisebbségi“ lét intézményi formákban ki nem fejeződő tartalma egészében terra incognita maradt. A jogtudományi kutatásokhoz nem társult megfelelő szintű szociológiai munka, s így legtöbbször az előbbiek eredményei sem tudták meghaladni a részleges érvényesség kereteit.

A részleges érvényességű problémavizsgálat előterbe állítása miatt nyilván nem lehet megróni a jogtudományokat, hisz ebben egyik legfontosabb minőségi jellemzőjük nyilvánul meg. Számításba kell vennünk azt is, hogy a két világháború között egy sor tárgyszerűen adott politikai tényező terelte a nemzeti-nemzetiségi viszonyok vizsgálatát jogtudományi irányba. A második világháború után valamelyes mértékben kezdtek ugyan új szempontok is érvényesülni a „kisebbségi“, illetve nemzetiségi népcsoportok tanulmányozásában, s ennek során jelentősnek mondható szociológiai kezdeményezések is születtek, végső soron azonban a jogtudományi megközelítés továbbra is uralkodó maradt. Nem kétséges, hogy a nemzetiségi lét szinte minden elemén átiszüremlik a nemzeti-nemzetiségi egyenjogúság biztosításának problémája, s e tekintetben elsőrendű szerepe a jogtudománynak, a gyakorlati jogalkotásnak és jogvédelemnek, valamint a politológiának van. De világos az is, hogy egy jogtudományi súlypontú elemzés nem oldhatja meg a nemzetiségek, illetve „nemzeti kisebbségek“ társadalmi ontológiai minőségének és mibenlétének kérdését, márpedig mindaddig, amíg nem határozzuk meg egy adott közösség objektív társadalmi státusát, jogi státusát sem tudjuk egyértelműen tisztázni, s így a vele kapcsolatos tényleges jogtevékenység sem lehet zökkenőmentes.

Nem véletlen, hogy a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának márciusi plenáris ülésén Nicolae Ceaușescu elvtárs a nemzeti-nemzetiségi realitások tanulmányozásáról, a hazai nemzetiségek jelenbeli adottságainak és jövődöbéli fejlődési távlatainak kutatásáról szólva, oly nyomatékosan hangsúlyozta a gyakorlati-politikai célszerűséget, ami természetesen jogi finalitást is jelent. „Mindezeket a problémákat — mondotta pártunk főtitkára — elméletileg, tudományosan kell megalapozni, s erre kell támaszkodni a nemzeti kérdéssel és a romániai együttlakó nemzetiségekkel kapcsolatos gyakorlati politika kidolgozásában...“ (Beszéd a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén. Bukarest, 1971. 25).

A jogtudományi megközelítésnek a szociológiai-társadalomtudományi vizsgálódással szembeni túlsúlyát a legkézzelfoghatóbban azok a könyvészeti összefoglalások szemléltetik, melyek az első világháború óta a különböző országokban megjelent „kisebbségi“ irodalomról készültek. Itt csak Rehák László egyetemi tanárnak a jugoszláviai kisebbségekről írott „jogi politikai tanulmányát“ kívánjuk megemlíteni (A kisebbségek Jugoszláviában. Újvidék, 1967), melyhez a szerző egy több mint 450 címből álló bibliográfiai tájékoztatót is csatolt, de ugyanúgy hivatkozhatnánk Jacob Robinson és Hugo Wintgens a 20-as évek végén, illetve a 30-as évek elején megjelentetett könyvészeti felméréseire, vagy az ENSZ 1949-es *The Main Types and Causes of Discrimination* című kiadványára (New York, 1949), amely hasonlóképpen bő áttekintést nyújt a „kisebbségi“ kérdést tárgyaló nemzet-

közi irodalomról. A Rehák tanulmányát kísérő bibliográfiai összefoglalásban nemcsak az anyag hatalmas mennyisége ragadja meg a figyelmet, hanem a válogatás igényessége is. Címskálája Otto Bauertől, Karl Rennertől és Jászi Oszkártól Juraj Zvaráig, Fábry Zoltánig és Balogh Edgárig terjed, de csak elvétve találunk benne kifejezetten szociológiai munkát. Rehák meg is jegyzi, hogy „a polgári és később a marxista szociológia lényegében megkerülte a kisebbségi kérdést”, majd hozzáfűzi: „Ez a tudomány adós maradt a válasszal általában a nemzeti kérdés területéről származó számos problémára.”

A marxista szociológiának a „kisebbségi” problematika kutatása terén megmutatókozó lemaradása — véleményünk szerint — nem valaminő „megkerülésnek”, hanem inkább annak a szikes elutasító magatartásnak tulajdonítható, amely a szociológiával szemben hosszú ideig általában megnyilvánult. A „kisebbségekkel”, szűkebb elhatárolásban pedig a nemzeti „kisebbségekkel”, illetve nemzetiségekkel kapcsolatos marxista szociológiai irodalom hiánya tehát közvetve a marxista szociológia egész múltbeli helyzetére utal. A polgári szociológia valóban igyekezett kitérni a „kisebbségek” kérdése elől, de úgy hisszük, itt sem lehet pusztán ezzel magyarázni a szóban forgó lemaradást. Bárhogyan álljanak is a dolgok, tény az, hogy a legutóbbi időkig a „kisebbségeket”, és köztük a nemzeti „kisebbségeket”, illetve nemzetiségeket is, szinte kizárólag jogalanyiságukban szemlélték s jogtudományi témaként kezelték. Eltekintettek attól, hogy ezek a „kisebbségek” majdnem minden életmegnyilvánulásukban társadalmi-közösségi struktúraegységekként viselkednek. Így alakult ki az a helyzet, hogy a „kisebbség” fogalma általában, jelesül pedig a nemzeti „kisebbség” fogalma jelenleg jogi szempontból sokkal körülhatároltabb, mint szociológiai szempontból, bár — mint már megjegyeztük — szociológiai megalapozás nélkül a jogi megközelítés sem lehet teljesen evidens.

Bizonyos terminológiai differenciálásra és egyértelműségekre való törekvés a „kisebbségi” kérdés tárgyalásában az egyes államjogi rendszereken és az általános nemzetközi jogon belül egyaránt megfigyelhető. A nemzetközi jogban érvényesülő ilyen irányú tendenciákat a legnyilvánvalóbban az ENSZ hivatalos vagy félhivatalos okmányai bizonyítják. Különösen szembeűnő ezekben a különböző jellegű „kisebbségek” árnyalt fogalmi elhatárolása egymástól. Így például a Közgyűlés 1948. december 10-én elfogadott határozata „a kisebbségek sorsáról” különbséget tesz faji, nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségek között. Hasonlóképpen a faji, nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségek megkülönböztetése mellett foglalt állást az ENSZ főtítkáranak „a kisebbségek meghatározásáról és osztályozásáról” készített 1949-es memoranduma is. Természetesen ez a differenciált fogalomhasználat szinte minden esetben az adott fogalomkör tárgyi tartalmának többé-kevésbé világos rögzítését is jelenti. Ebben a vonatkozásban irányadónak általában az Emberi Jogok Bizottságának a diszkrimináció elleni és kisebbségvédelmi albizottságában elfogadott ama megfogalmazást tekintik, mely szerint a „kisebbség” fogalma „szilárd etnikai, vallási vagy nyelvi hagyományú és sajátosságú”, nem túlsúlyban levő népcsoportokat jelöl, melyek különböznek a lakosság többségétől, és különbözőségük megőrzésére törekcszenek (lásd A. Demichel: L'évolution de la protection des minorités depuis 1945. Revue Générale de Droit International Public, 1960).

Ha a jogtudományi munkákban és a különböző szintű meg érvényű jogi szövegekben használatos terminológiát — amely nem tükrözi ugyan átfogóan a „kisebbségek” társadalmi státusát, de igyekszik megragadni legalább néhány fontosabb jellemzőjüket, melyek kiindulópontul szolgálhatnak jogalanyi minőségük meghatározásához — egybevetjük a jelenkori szociológia fogalomsoraival, ismét csak azt állapíthatjuk meg, hogy ez utóbbiakból szinte teljesen hiányzik egy kidolgozott,

összefüggő, a „kisebbségeket“ társadalmiságukban megkereső kategóriarend. Ez főleg a nemzeti „kisebbségek“, illetve a nemzetiségek tanulmányozásában okoz nagyon sok zavart. A nemzetiségekkel kapcsolatban jelenleg a szociológiában és a társadalomtudományokban beszélnek „nemzetiségről“ és „kisebbségről“ általában, de használják az „etnikai csoport“, „népcsoport“, „faji kisebbség“, „kulturális kisebbség“, „nyelvi kisebbség“ kifejezéseket is.

Nem mentes ettől a fogalmi bizonytalanságtól a marxista szociológia sem. A szovjet szociológusok és társadalomkutatók a „kisebbségekről“ szólva leginkább két fogalmat szoktak használni: a nemzeti kisebbség és az etnikai csoport fogalmát. Az utóbbi kategóriát szóhasználatlaltal még narodnosztynak is nevezik, ezt a magyar nyelvű szakirodalom nemzetiségnek fordítja, pedig valójában egyebet jelent: népességet vagy még inkább „népiséget“. De a narodnosztij kifejezés a sztálini nemzetmeghatározással kapcsolatos, 1965-ben kezdődött vitában például teljesen más értelemben is felbukkant. M. Sz. Dzsunuszov, a vita egyik résztvevője, ezzel a kifejezéssel a nemzetet közvetlenül megelőző etnikai-történelmi közösségformákat jelölte (Nacijkak szocialno-etnicseszkaja obszcsnosztij ljogyej. Voproszi isztorii, 1966. 4).

A lengyel szociológiában használt terminológia bizonyos pontokon közel áll a Dzsunuszov-féle fogalomértelmezéshez. A nemzetiség fogalmán a lengyel szociológusok nem nemzeti „kisebbséget“ értenek, hanem olyan etnikai-történelmi közösséget, amely a néptől a nemzet felé való fejlődés átmeneti állapotában van. Jan Szczepeński például úgy vélekedik, hogy a nemzetiség fogalma csakis két dologra utalhat: 1. valamely nemzethez való tartozásra és 2. olyan etnikai-történelmi közösségre, amely már meghaladta a népre jellemző evolúciós szakaszt, de még nem érte el a teljesen kialakult nemzet fokát. „A nemzetiség ebben a második jelentésében az olyan emberek közösségét jelenti, akik már megteremtették saját önálló kultúrájukat, de még nem rendelkeznek a független politikai lét hagyományával“ (A szociológia alapjai. Budapest, 1968. 204).

Sajátos felfogás alakult ki a nemzetiség fogalmával kapcsolatban a jugoszláviai szociológiai és politikai irodalomban. Ennek lényege az, hogy a nemzeti „kisebbségek“ a szocializmus gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai között válnak csak nemzetiségekké, vagyis akkor, amikor maguk is államalkotókként, illetve az egyenjogúság és a demokrácia szubjektumaiként léphetnek fel. Ez a koncepció végső soron a polgári és szocialista nemzetek közötti klasszikus különbségtételt viszi át egy másik etnikai-történelmi közösségformára, s ennek alapján beszél a kapitalizmusban nemzeti kisebbségekről, a szocializmusban viszont nemzetiségekről. Egyébként 1963-ban a jugoszláv szövetségi alkotmány is kimondotta, hogy a jövőben a nemzeti kisebbségeket nemzetiségeknek kell tekinteni.

Hazai társadalomtudományi szakirodalmunk, politikai és közéleti terminológiánk az ország területén lakó nem román népesség különböző etnikai-történelmi közösségeit általában az „együttélő nemzetiségek“ kifejezéssel jelöli, de használatos a „nemzetiség“ fogalma jelző nélküli formában is. A „nemzetiség“, illetve az „együttélő nemzetiség“ fogalmának történeti, politikai és jogi szempontból jól körülhatárolható tartalma van. A két világháború között, mintegy kisugárzásaként a kisebbségvédelmi egyezmények, a népszövetségi tanácskozások és a politikai zurnalisztika nyelvezetének, nálunk is a „nemzeti kisebbség“ kifejezés terjedt el. De a burzsoáföldesúri kormányzatok államjogi formulaként is ezt fogadták el, mert nacionalista politikájuk ideológiai alátámasztása és eszmei igazolása szempontjából megfelelő interpretációs lehetőségeket láttak benne. Hazánk első demokratikus kormánya az 1945. augusztus 6-án elfogadott 629-es számú törvényrendeletével hivatalosan meg nem felelőnek minősítette a „nemzeti kisebbség“ kifejezést, mert a nemzeti elnyomás

körülményei közepette állampolgári másodlagosságot kifejező hangulati elemekkel telítődött. A nemzetiség fogalma azóta általánossá vált, s történeti, politikai és jogi vonatkozásaiban egyaránt határozott tartalmat kapott. Pártunk következetes marxista—leninista nemzetiségi politikájának, a román nemzet és az együttélő nemzetiségek közötti egyenjogúság megvalósításának eredményeképpen ma világosan áll előttünk közösségi létünk egész politikai koordináta-rendszere, szocialista valóságunkba ágyazódó gazdag perspektívája.

Míg történeti, politikai és jogi szempontból a nemzetiség fogalma egyre egyértelműbb és árnyaltabb jelentésűvé vált, addig szociológiai terminológiánk továbbra is ellentmondásos maradt. A marxista szociológiának a „kisebbségi“ kérdés tanulmányozásában megmutatókozó általános lemaradása következtében hazai szociológiai irodalmunkban is felgyülemlett egy sor tisztázatlan probléma, s még ma sem mondhatjuk, hogy a lemaradást sikerült elhárítanunk. Itt csak a nemzetiség-fogalom értelmezésével kapcsolatban esetenként még megnyilvánuló elméleti bizonytalanságra kívánunk utalni. Elena Florea például a nemzetkategóriát taglaló egyik tanulmányában úgy véli, hogy a nemzetiség fogalmának csakis az alábbi három jelentése lehet: „a) kialakulóban levő nemzet vagyis pre-náció; b) egy bizonyos nemzeti volthoz való tartozás...; c) etnikai származás“ (eredetiben: „a) națiune în curs de formare sau pre-națiune; b) apartenență la o anumită naționalitate...; c) origine etnică“ — Considerații privind categoria de națiune. Revista de filozofie, 1967. 12). Nyilvánvaló, hogy a hazánkban élő nemzetiségekre mint etnikai-történelmi közösségekre egyik értelmezés sem alkalmazható. Ha Elena Florea mégis csak ezeket az értelmezési lehetőségeket tételezi fel, teszi ezt azért, mert — mint más megállapításaiból kiténik — egészében a francia szociológia ama jakobinus ihletésű álláspontját osztja, mely szerint a nemzet egyenlő az állam polgárainak összességével. Egy ilyen koncepcióban a nemzetiség természetesen nem jelenthet mást és többet, mint pusztán etnikai származást.

Elena Florea felfogásával, melyhez hasonlóat még idézhetnénk, nem óhajtunk vitába szállni, s jelen dolgozatunk keretei között erre nincs is lehetőségünk. De idézzük itt Nicolae Ceaușescu elvtársnak a Német Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsa plenáris ülésén elhangzott exposéjából egy igen fontos, szociológiai értékű megállapítást. A romániai német nemzetiség és a haza viszonyáról szólva, pártunk főtitkára többek között a következő terminológiai megjegyzést tette: „Nem mondom azt, hogy német származású lakosságé, mert a származás nem egy és ugyanaz a nemzetiséggel!“ (Előadói beszéd a Német Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén. Bukarest, 1971. 11). Úgy érezzük, hogy ez a rövid mondat nemcsak pártunk nemzetiségi politikájának tudományos megalapozottságáról és a nemzetiség-fogalom szilárd államjogi tartalmáról tanúskodik, hanem azokról a feladatokról is, melyeket jelenleg társadalmi fejlődésünk állít szociológiánk elé.

A nemzeti „kisebbségek“, illetve a nemzetiségek tárgyalásában jelenleg még tapasztalható fogalmi bizonytalanság leküzdése elmélyült, sokoldalú kutatómunkát követel. A történelmi materialista társadalomszemlélet, az etnikai-történelmi közösségformák fejlődésének dialektikus koncepciója és a nemzeti kérdés megoldásának marxi—lenini programja biztos elméleti kiindulópontot szolgáltat a kutatások számára. Hazai szociológiánk munkaközegét különösen megtermékenyítően hatja át az alkotó szellemiségnek és az eszmei következetességnek az a gazdag kisugárzása, amely pártunknak a nemzetek és nemzetiségek jelenkori szerepével és jövőbeli távlataival kapcsolatos felfogásából árad.

Mint már említettük, a nemzetiség-fogalomnak polivalens tartalma van. Több dolgot jelöl, s ahhoz, hogy eljussunk a minket érdeklő jelentéstartalmához, először le kell választanunk róla a tárgyunkhoz közvetlenül nem kapcsolódó szemantikai rétegeket. Fontosnak tartjuk ezt már csak azért is, mert ezzel eleve elkerülhetünk minden félreértést, amit a szóban forgó fogalom — éppen sokértelműsége révén — esetleg felidézhet.

Első megközelítésben a nemzetiség fogalma valamilyen modern etnikai-történelmi közösséghez, nemzethez vagy nemzetiséghez való tartozásra utal. Ebben a formájában a nemzetiség fogalma különösebb problémákat nem vet fel, s szinte természetes, hogy a szociológusok és társadalomkutatók, így azok is, akiket az eddigiekben idéztünk, egyszerű evidenciaként tárgyalják. Amikor valakinek a nemzetiségéről érdeklődünk, lényegében azt akarjuk megtudni, hogy az illető milyen nemzeti vagy nemzetiségi közösséghez tartozik. Hasonlóképpen nemzeti, esetleg nemzetiségi közösségekhez való tartozást konstatálunk akkor is, amikor például román, magyar, német, angol, francia vagy más nemzetiségű emberekről beszélünk.

A nemzetiség-fogalomnak ezzel az elsődleges és evidens jelentésével kapcsolatban feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy az mindig individuum, egyén státusát jelöli, ami viszont minden esetben döntően szubjektív meghatározottságú. Az etnikai-történelmi közösségek valamennyi formájukban objektív képződmények, s az emberek ugyancsak akarattuktól függetlenül születnek bele egy adott etnikai-történelmi közösségbe. De etnikai-történelmi közösségét a beleszületésen túlmenően az embernek vállalnia is kell, ez a vállalás pedig csak egyéni aktus lehet, az egyéni aktust viszont közvetlenül szubjektív-tudati motivációk irányítják. Természetesen végső soron a szubjektív-tudati motivációk mögött is objektív tényezők állanak, de helytelen volna figyelmen kívül hagyni, hogy ezek az objektív tényezők rendkívül összetettek, s a szubjektumban való kicsapódásuk rendkívül bonyolult folyamat. Senkire sem kényszeríthetünk rá olyan nemzetiséget, melyet az nem vállal, szóljon bár számtalan „objektív“ érv amellett, hogy vállalnia kellene, és ugyancsak nem vonhatjuk kétségbe senki nemzetiségét „objektív“ kritériumokra hivatkozva. A nemzeti-nemzetiségi hovatartozás megállapításának csak egyetlen elfogadható és méltányos módja van: a kinyilatkoztatott egyéni opció.

A szocialista társadalom az osztályelnyomás és a nemzetiségi diszkrimináció felszámolásával olyan gazdasági, politikai viszonyokat és olyan közéleti légkört hoz létre, melyben mindenki szabadon szólhat nemzetisége felől. Ebből kiindulva, hazánk politikai és joggyakorlata egyértelműen arra az álláspontra helyezkedik, hogy a nemzetiség megállapításakor csak a személyes szubjektív bevallás tekinthető irányadónak. Példaként elég hivatkoznunk a legutóbbi, 1966-os népszámlálás végrehajtási utasításaira. A népszámlálást végzők számára kibocsátott 9. számú végrehajtási okmány II. fejezetének 38. cikkelye félreérthetetlenül leszögezte: „Minden személy esetében olyan nemzetiség tüntetendő fel, amilyent az kinyilatkoztat.“

A nemzetiség fogalmának egy adott etnikai-történelmi közösséghez való tartozásra utaló értelme mellett a szociológiában bizonyos népi-nemzeti fejlődésállapotot kifejező jelentése is van. Ebben a második megközelítésben a nemzetiség fogalma olyan pre-nacionális etnikai-történelmi közösséget jelöl, amely fejlődésében meghaladta ugyan a népközösség stádiumát, de még nem érte el a nemzetre jellemző evolúciós fokot. Mint előbb láttuk, Jan Szczeпаński neves lengyel szociológus ezt az átmeneti helyzetet úgy jellemzi, hogy egy nép már megteremtette a maga önálló kultúráját, de még nem vívta ki politikai függetlenségét. Pierre Vergnaud francia jogász a francia nemzetszemléletet egészében átható államcentrikus felfogással összhangban ugyanezt így fogalmazza meg: „A nemzetiség olyan szociológiai csoport,

amely nemzetté akarván átalakulni, ennek érdekében először létrehozza a maga állam-szervezetét“ (L'idée de la nationalité et de la libre disposition des peuples dans ses rapports avec l'idée de l'état. Étude des doctrines contemporaines. Paris, 1955. 17).

Nincs terünk részletekbe menően taglalni a pre-nacionális etnikai-történelmi közösségek ismérveit, s témánk szempontjából ez nem is tűnik fontosnak. Nem tekintjük elfogadhatónak sem Szczepeński, sem Vergnaud nézetét, de túlságosan megszire vezetne, ha megpróbálnánk mélyebbre hatolni fogalom-értelmezéseikbe. Közvetlenül itt minket csupán maga a fogalom érdekel, pontosabban az a tény, hogy a „nemzetiség“ kifejezés a szociológiában néptől nemzet felé haladó etnikai-történelmi közösséget, vagyis nemzet-perspektívájú pre-nacionális társadalmi alakulatot is jelent. A marxizmus klasszikusainál is számos példát találunk a nemzetiség fogalmának ilyen értelemben való használatára. Engels például a feudalizmus talaján kibomló nagy etnikai-demográfiai kavargás eredményeit így összegezte: „A népek középkor eleji összevisszaságából lassanként kibontakoztak az új nemzetiségek...“ (A német parasztháború. Budapest, 1949. 145). Ugyancsak a középkor általában terméketlennek tartott idejére vonatkozólag írta Engels a következőket is: „Egy nagy produktumot mégis hátrahagyott: a modern nemzetiségeket, a nyugat-európai emberiség újjaalakítását és tagozódását a jövő történelem számára“ (A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx—Engels Válogatott Művei, II., Budapest, 1963. 275).

Végül, harmadik megközelítésben a nemzetiség fogalma olyan, demográfiai szempontból kisebbségi helyzetben levő etnikai-történelmi közösségeket jelöl, amelyek a nemzetek kialakulásával egyidejűleg vagy éppenséggel bizonyos nemzetek kialakulási folyamatának közvetlen részeseiként maguk is szilárd, tartós és bensőleg újszerűen strukturált társadalmi egységekké alakultak, anélkül azonban, hogy a nemzetté formálódás perspektíváját teljes egészében birtokolták volna. Itt egy rendkívül szövevényes jelenséggel állunk szemben, melynek genezisébe gyakran olyan tényezők is belejátszottak, mégpedig meghatározó erővel, melyeknek a nemzetek kialakulásában vagy egyáltalán nem volt szerepük, vagy csak már meglévő objektív tendenciákat teljesítettek ki. Ugyanis nemzetiségek nemcsak az előbb említett módon, tehát nem csupán nemzetek kiformalódásához kapcsolódó szinkrón-közösségekként jelentek meg, hanem — mint Tudor Bugnariu írja — „államhatárok tekintetében beállott változások következtében“ is (Națiunea socialistă, a Stat — națiune — progres social című kötetben, Bukarest, 1968. 63).

Bonyolult demográfiai folyamatokat kellene elemeznünk, ha részleteiben akar-nók megvilágítani a nemzetiségi közösség kiformalódásának azt az esetét, amikor szerves történelmi fejlődés szolgáltat hozzá determinációs közeget. Itt csak a legáltalánosabb összetevők felvázolására szorítkozhatunk. Kiindulópontként talán mindegyiknél azt kell leszögeznünk, hogy a nemzetiség mint kisebbségi közösség már genezisében feltételezi egy többségi közösség jelenlétét ugyanazon a területen. A nemzetté alakulás komplex és hosszadalmas folyamatában a többségi közösség számos új etnikai elemet olvaszthat magába, módosítva ezzel önnön demográfiai képletét is. Az asszimiláció lehet teljes, de előállhat olyan helyzet is, hogy egy bizonyos etnikai csoport a többségi közösséggel lényegében egységes nemzeti organizmusba szerveződve is megőrzi egynémely sajátosságát és a maga külön én-tudatát (például a bretonok, walesiek, provanszások, frizek).

Végül pedig a történelem dialektikája olyan körülményt is teremthet, hogy egy kisebbségi etnikum a többségi közösség nemzetté fejlődésével párhuzamosan és mintegy annak korrelátumaként maga is új típusú közösségi kötelekek hordozójává válik,

szerkezeti kohézióját megerősíti, s tudati szinten is önálló rendszerbe foglalja. Egy szóval, a többségi közösségtől határozottan megkülönböztethető, és objektív adottságainak sajátos keretei között sajátos etnikai-történelmi képződménnyé szilárdul (például a baszkok, katalánok, flamandok). Az ilyen etnikai-történelmi képződményt, amely bár nem nemzet, de ugyanannak a történelmi korszaknak a terméke, mint ez utóbbi, s ennél fogva ugyanazt a fokot képviseli az emberi közösségformák fejlődésében is, nemzetiségnek nevezzük.

A kelet-európai nemzetiségek kialakulását vizsgálva, számos olyan tényezőt is figyelembe kell vennünk, melyeknek más területeken nem volt szerepük. Kiindulópontként természetesen itt is azt a tényt kell megállapítanunk, hogy hosszú évszázadok óta ugyanannak a területi egységnek a legkülönbözőbb etnikai eredetű lakossága van. Csak e tény alapján alkothatunk valóságos képet „az államhatárok tekintetében beállott változások” Tudor Bugnariu említette nemzetiség-konstituáló következményeiről. De ez vezet el hazai realitásaink igaz megértéséhez, a román nemzet és az együttélő nemzetiségek közötti viszonyok testvériségbe ágyazódó perspektíváinak helyes megítéléséhez is. Itt az eddigiekben kifejtett fogalmi vonatkozásokkal kapcsolatban óhajtunk néhány megjegyzést tenni.

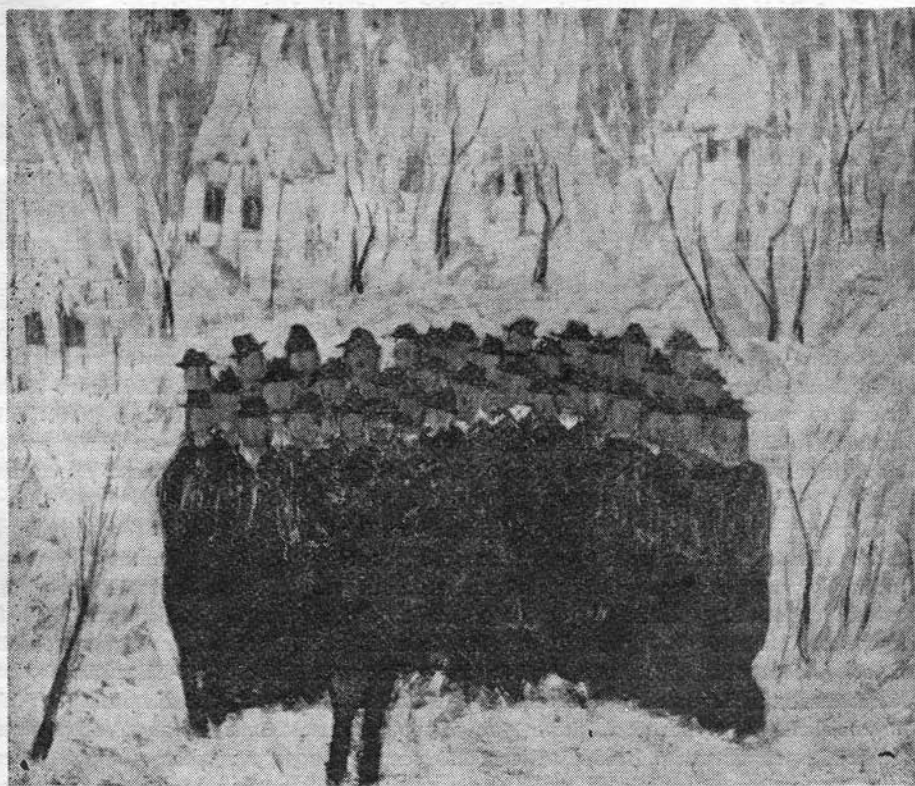
Mindenekelőtt féltreérthetetlenül el kell határolnunk a nemzetiség fogalmának ama korábban említett értelmét, mely szerint néptől nemzet felé haladó etnikai-történelmi közösséget, vagyis átmeneti állapotban, pre-nacionális fejlődési stádiumban levő társadalmi entitást jelöl, az előbbieken körvonalazott másik jelentésétől, amikor is sajátos nemzetkísérő képződményre, „nemzeti kisebbségre” utal. A nemzetiség mint pre-nacionális etnikai-történelmi közösség abban különbözik a modern nemzetiségtől, hogy míg az előbbi a nacionalitást csak fejlődésének távlataként hordozza magában, addig az utóbbinak ez a jellege, formában és különleges körülmények között, de már kialakult. A modern nemzetiség nemcsak eredete szerint szinkrón-jelensége a nemzetnek, hanem egész etnikai-történelmi közösség-lényegét tekintve konacionális alakulat.

Ez a konacionális jelleg azt jelenti, hogy a modern nemzetiség ismérvei — szűkebb objektíváció keretei között hasonlóak a nemzet ismérveivel. Jelenti továbbá azt, hogy a nemzetiség történelmi szerepe és fejlődési útjai alapvonalaikban ugyancsak megegyeznek a nemzet történelmi szerepével és fejlődési útjaival. Nicolae Ceausescu elvtárs a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén mondott beszédében a nemzetnek és a nemzetiségnek ezt az objektív társadalmi-közösségi együtthaladását logikai evidenciaként fogalmazta meg. „Abból a tényből, hogy a nemzetnek még hosszas perspektívája van, következik, hogy a nemzetiségek léte is hosszas perspektívájú” — mondotta pártunk főtitkára, nemcsak a nemzet túlhaladottságát vagy a nemzetiségek felszívódásra kárhozottatottságát bizonygató nézetek tudománytalan voltára vetve fényt ezzel, hanem a nemzet és a nemzetiség történelmi konzonanciájára, szerkezeti összefüggésére is (Beszéd a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén. Bukarest, 1971. 25).

A modern nemzetiség nemzetkísérő jellege, konacionális közösségi státusa természetesen nemcsak általános ontológiai szinten nyilvánul meg. A nemzetiség társadalmi-közösségi élettevékenysége ténylegesen is mindig hozzákapcsolódik egy nemzet társadalmi-közösségi élettevékenységéhez, azzal összefonódva bontakozik ki. Megjegyzendő, hogy a nemzetiségi lét sajátosságait adó tényezők egyik legfontosabbja ez. Nem „többség” és „kisebbség” viszonyáról van itt szó, s nem is pusztán csak arról, hogy a közös territoriális, gazdasági és politikai adottságok az egymástól különböző etnikai-történelmi tömörüléseket keretszerűen egybefogják. Amikor a nemzetiség konkrét közösségi élettevékenységére is vonatkoztatjuk a konacionális jelzőt,

arra a bonyolult kölcsönös viszonyhálózatra gondolunk, mely évszázados együttélésből sarjadóan nemzetet és nemzetiséget egy országon belül azonos törekvések és egymást szervesen kiegészítő fejlődéstendenciák hordozójává avat.

Fejtegetéseink egészében véve inkább terminológiai természetűek voltak, és elsősorban formameghatározásokat nyújtottak. Ahhoz azonban, hogy a nemzetiségi közösségek etnikai-történelmi minőségéről és mibenlétéről teljes képiünk legyen, elemzésünket feltétlenül tovább kell vinnünk, s részletesebben is taglalnunk kell a nemzetiség-ismérveket.

Györkös Mátyi Albert: Falusi dalárda